سلطان عبدالحميد ثاني

ژباړه او څېړنه:

زاهد خليلي

د نورو کتابونو لپاره: www.ketabton.com ته ورشئ

د کتاب نوم: سلطان عبدالحمید ثاني

ژباړه او څېړنه: زاهد خلیلي

ایمېل ادرس: zahidkhalili@yahoo.com

کال: ۲۰۱۴ / جون

فهرست

عثماني خلافت ته يوه لنډه كتنه 4
د سلطان عبدالحميد شخصيت 8
واک ته رسيدل يې.. 11
اساسي قانون 13
مدحت پاشا، فکر او کړنې يې 15
د ترکيې او روسيې اړيکې او جګړه 17
د سان ستيفانو او برلين تړونونه.. 21
د انګلستان سره اړيکې.. 24
د فلسطين په اړه يې پاليسي 25
پان اسلاميزم 27
له واکه ګوښه کول او پاتې ژوند يې 31
ځوان ترکان.. 33
اخيستليکونه: 37

عثماني خلافت ته يوه لنډه کتنه

عثماني خلافت په نړۍ کې د مسلمانانو د تېرو شويو خلافتونو څخه وروستی خلافت دی، چې په اوسنۍ ترکيه کې رامنځته او همدلته له منځه يوړل شو. ۳۴ عثماني واکمن د ۱۲۹۹ ز کال څخه تر د ۱۹۰۹ ز کال پورې واکمن وه.

د عثمانيانو بنسټ ايښودونکی عثمان د ارطغرل زوی دی، چې د پلار د مرګ څخه وروسته په ۱۲۸۸ ز کال کې واک ته ورسېد.

تاريخ ترکيه کې داسې ليکي:

د ارطغرل د وفات (۱۲۸۸ز) نه وروسته د هغه مشر زوی عثمان د هغه ځای ناستی شو. په ۱۲۸۸ ز کال کې د سلجوقي سلطان د يوه فرمان له مخې عثمان د سرحدي حاکم په توګه وټاکل شو. (۹: ۱۳)

د عثمان په لاس عثماني دلې د بېزنطي دولت د امکاناتو او وسايلو په مټ له قبيلوي اسلوبه دولتي اسلوب ته واوښتې، په عثمان پسې يې زوی اور خان (۱۳۲۷ز) کال پر تخت کېناست، ورپسې لومړنی مراد، بيا يې زوی بايزيد، ورپسې محمد بن بايزيد، بيا دوهم مراد بن بايزيد او ورپسې محمد الثاني د قدرت واګې په لاس کې ونيوې، دغه محمد الثاني په تاريخ کې د محمد الفاتح په نوم شهرت لري، چې په ۱۴۵۱ ز کال کې واک ته ورسېد، په ۱۴۵۳ ز کال يې قسطنطينيه فتح کړه، بېزنطي امپراتور (يوولسم قسطنطين) يې وواژه او په دې توګه يې بېزنطي امپراتوري په بشپړه توګه له پښو وغورځوله.(۱۲: ۱۲۱)

قسطنطينيه د اسيا د نيولو دروازه وه، روميانو څو ځله د همدې لارې د اسيا د نيولو لپاره حملې کړې وې. د قسطنطينيې د نيولو لپاره د صحابه کرامو له وخته

کوښښونه شوي وه. د فاتح له حملې څخه مخکې نږدې یوولس ځلې مسلمانو مشرانو حملې کړې وې؛ خو یوه هم نه وه بریالۍ شوې. فاتح د ۱۴۵۳ ز کال د مې په میاشت کې حمله وکړه او دغه سیمه یې ونیوله او پلازمېنه یې د اناطولیې نه استنبول ته ولېږدوله.

د فاتح څخه وروسته په عثمانیانو کې بل مهم شخص سلطان سلیم دی. ده وکولای شول، چې د عثمانیانو امپراتوري لا پراخه کړي، د فارس ځینې سیمې، مصر، شام او حجاز په بشپړ ډول ونیسي او د خلافت اعلان وکړي.

د تاریخ ترکیې لیکوالان لیکي:

کله، چې سلطان سلیم د خلافت اعلان وکړ؛ نو د اسلامي نړۍ په یوه ځای کې هم د مخالفت غږ وانه وریدل شو.(۹:۱۱۴)

د سلطان سلیم د وفات (۱۵۲۰ز) نه وروسته یې زوی سلیمان اعظم، چې په سلیمان القانوني مشهور دی، واک ته ورسېد. ده عثماني امپراتوري ډېره پراخه کړه. اروپایي هېوادونه بلغاریه، هنګري او وینس یې ونیول.

ځینې مؤرخین د سلیمان القانوني له دورې سره د عثماني خلافت د زوال خبرې پېلوي؛ ځکه له ده وروسته د حکومت کولو طرز بدل شو، واکمن په عیش او عشرت بوخت شول، ځینې واکمن د کم عمر په درلودلو سره د خلیفه کېدو وړ نه ول، فوځ به زیاتره وخت بغاوتونه کول او واکمن به یې وژل.

سلیمان په خپلې واکمنۍ کې عثماني سلطنت خپل عروج ته ورسوه، د هغه وروسته د خلافت زوال شروع شو. د څو کلونو پورې د زوال نښې نه لیدل کېدې؛ خو داخلي ستونزې د سلیمان القانوني په وخت کې پیداشوې. یوه ترکي مؤرخ قوطچي د سلطنت د زوال د پېل په اړه څو مادې ذکر کړي، چې درې مهمې یې دلته لیکم.

د نورو کتابونو لپاره: www.ketabton.com ته ورشئ

۱- په لومړیو کې به سلطان د دیوان په هر مجلس کې د خپلو وزیرانو سره موجود وه او د هغوی سره به یې مشوره کوله؛ خو سلیمان القانوني دغه رواج پای ته ورسوه.

۲- سلطان سلیمان داسې کسان په لوړو څوکیو وټاکل، چې د لوړو څوکیو اهل نه ول.

۳- د سلطنت د وزیرانو پر ځای د حرم د ښځو او نورو هغو خلکو څخه چې د سلطنت پورې یې هېڅ اړیکه نه درلوده، مشورې اخیستل یې پیل کړل.(۹: ۱۴۲)

د سلطان سلیمان القانوني وروسته په نږدې عثمانیانو کې داسې کوم شخص نه دی تېر شوی، چې هغه دې د سترو کارنامو لرونکی وي او عثماني سلطنت ته یې کوم ستر خدمت کړی وي، بس د وروستیو په واکمنیو عثمانیانو خپلې زیاتره سیمې له لاسه ورکړې، په یونان، سربیا، ولاچیه او نورو سیمو کې بغاوتونه وشول او پای دغو سیمو ازادي واخیسته. عثمانیانو د روسیې او فرانسې سره ځینې جګړې وکړې او تړونونه یې هم لاسلیک کړل.

د سلطان سلیمان القانوني ډېر وروسته د دویم سلطان محمود (۱۸۰۸-۱۸۳۹ز) په وخت کې محمد علي پاشا رامنځته شو، دی د مصر والي وه او د عثمانیانو په اشاره یې په نجد کې د وهابي تحریک د پلویانو سره جګړې وکړې او هغوی یې له منځه یوړل.

ډاکټر علي محمد محمد صلابي د پاشا په اړه لیکي:

هغه د خپل مکر و فریب او ښه ذهانت په وجه د مصري علماوو اعتماد ترلاسه کړ، په ډېر خباثت، مکر او چاپلوسی یې په مصر کې خپل سیال (واکمن) لرې کړ او په ۱۸۰۵ ز کال کې د مصر د والي په توګه وټاکل شو. ډاکټر صلابي مخکې لیکي، چې د ماسوني ډلې او محمد علي پاشا تر منځ اړیکې موجودې وې.(۸: ۳۹۴-۹۶)

د لومړي سلطان عبدالمجید په واکمنۍ (۱۸۳۹-۱۸۶۱ز) کې د تنظیمات په نوم یوه نوې دوره شروع کیږي. هغه دوه فرمانونه د قانون په شکل وړاندې کړل.

په ۱۸۵۴ او ۱۸۵۶ ز کلونو کې دوه فرمانونه جاري شول، د دې فرمانونو په خپرېدو سره د تنظیماتو په نوم نوې دوره پیل شوه، دا یوه اصطلاح ده، یانې هېوادنۍ چارې په غربي ډول مخکې وړل، د دې فرمانونو په جاري کولو سره په اسلامي شریعت باندې د عمل کولو سلسله ودرېده او په هېواد کې د قانون او نورو ادارو د رامنځته کېدو یوه نوې لړۍ پیل شوه.(۸: ۴۲۸)

د همدې لومړي سلطان عبدالمجید د واکمنۍ پر مهال د کریمیا جګړه رامنځته شوه، چې روسیه یو خوا او ترکیه بلخوا وه. وروسته متحدو فوځونو (انګلستان او فرانسې) هم د روسیې پر ضد د جګړې اعلان وکړ، د دې اعلان وجه د سائنیوپ عام وژنه وه، چې د روسیې لخوا وشوه.

پروفیسر انصارالحسن لیکي:

د ۱۸۵۴ ز کال په سپتمبر کې متحد فوځونه (انګلستان او فرانسه) د کریمیا جزیرې ته ورسېدل، دلته د تېرو شپېږو میاشتو څخه د ترکي او روسي فوځ تر منځ جګړه روانه وه، د دواړو خواوو تر منځ ستره جګړه د سپتمبر په ۳۰ د ایلما د سیند سره نږدې وشوه، چې روسي فوځ په کې ماته وخوړه.(۴: ۳۹۷-۹۸)

په ۱۸۶۱ ز کال کې د لومړي سلطان عبدالمجید وروسته د هغه ورور عبدالعزیز خلیفه شو.

سلطان عبدالعزیز د اروپا دوره وکړه، هغه دا احساس کړه، چې د اروپا ټول قوتونه د عثماني دولت پر ضد متحد دي او هر وخت د دوی پر ضد توطئي جوړوي، هغه کوښښ وکړ، چې د اروپا او روس تر منځ د شته اختلافاتو څخه ګټه واخلي. د دې موخې لپاره یې روسي سفیر ته ځو ځله استنبول ته د راتګ دعوت ورکړ. اروپایې هېوادونه ترې ووېرېدل او د هغه پر ضد یې د بې ځایه مصارفو او اصراف

د نورو کتابونو لپاره: www.ketabton.com ته ورشئ

ښنه پروپاګند وکړ. پای مدحت پاشا عبدالعزیز لرې کړ او د خپلو ملګرو په مرسته یې هغه وواژه.(۸: ۴۴۳-۴۴)

د عبدالعزیز وروسته یې وراره (پنځم مراد) د شیخ الاسلام د فتوا له مخې خلیفه وټاکل شو، دی د لومړي سلطان عبدالحمید زوی وه.

ډاکتر صلابي لیکي:

کله چې نیمه شپه د خوبه راویښ کړل شو او د عبدالعزیز د لرې کېدو نه خبر شو؛ نو ویره پرې راغله، عقلي قوت یې ملګرتیا پرېښوده او بیا چې کله د حسن جرکسي د وژنې نه خبر شو؛ نو عصبي کمزوري ورته پېداشوه. کله چې مدحت پاشا په خپل لاس د جوړ شوي قانون اعلان کاوه؛ نو د پنځم مراد حالت نور هم خرابېده... تر دې چې بشپړ لیونی شو. په دې وخت کې شیخ الاسلام فتوا ورکړه، داسې چې، کله چې د مسلمانانو واکمن پوره لیونی وي؛ نو د امامت هدف له منځه ځي؛ نو ایا په دې وخت کې یې لرې کول صحیح دي او کنه؟ (بیا ځواب ورکوي) په دې وخت کې د امامت (خلافت) نه د هغه لرې کول صحیح دي.(۸: ۴۴۵-۴۶)

له ده وروسته یې ورور دویم سلطان عبدالحمید په تخت باندې کېناست. دی د عثماني خلافت وروستی (۳۴ م) خلیفه دی، چې د ۱۸۷۶ ز کال څخه تر د ۱۹۰۹ ز کال پورې خلیفه وه. هسې خو عثماني خلافت د ۱۹۲۴ ز کال پورې موجود وه؛ خو واک د عثماني واکمن پر ځای د نورو سره وه.

د سلطان عبدالحمید شخصیت

لکه مخکې چې مو ورته اشاره وکړه، سلطان عبدالحیمد د عثماني خلافت وروستی واکمن وه، دی د پنځم مراد ورور او د هغه ولیعهد وه، د مراد وروسته د لوی مفتي او لومړي وزیر مدحت پاشا لخوا خلیفه وټاکل شو.

ډاکټر محمد صلابي د هغه د کوچنیوالي او زده کړو په اړه داسې لیکي:

د نورو کتابونو لپاره: www.ketabton.com ته ورشئ

سلطان عبدالحمید د عثماني سلطنت په واکمنو کې ۳۴ م سلطان وه. ۳۴ کلن وه، چې په تخت باندې کېناسته؛ ځکه چې هغه په ۱۸۴۲ ز کال کې پېداشوی وه.

لس کلن وه، چې مور یې مړه شوه او پالنه یې د ناسکه مور په غاړه شوه، هغې د یوې سکه مور په توګه د هغه صحیح پالنه وکړه. هغې د سلطان سره ډېره مینه درلوده، تر دې چې د مرګ څخه مخکې یې وصیت کړی وه، چې زما ټول ملکیت د هغه دی. هغه ډېره دینداره ښځه وه او د سلطان پالنه یې هم په همدې ډول کړې وه، چې د سلطان په ژوند باندې د هغې اغېز لیدل کیږي.

سلطان عبدالحمید د سلطان په قصر کې د خپل وخت (مروج) اخلاق او علوم د تکړه استادانو نه زده کړل، عربي او فارسي ژبې یې زده کړې، تاریخ او ادب یې مطالعه کړل، د تصوف په اړه یې مالومات ترلاسه کړل او هغه په ترکي ژبه شعرونه هم ویل.(۸: ۴۴۹)

په کوچنیوالي کې یې د استنبول د وتلو علماوو او شیخانو نه درس ووایه. قران شریف یې په درست ډول لوستلای شو، د پیغمبر علیه السلام سنت او د حنفي فقهې مکتب یې هم ولوست. هغه د یوه صوفي په توګه وروزل شو، په ځانګړي ډول د نقشبندي او هېلوتي په فکر، کوم فکر چې د هغه د واکمنۍ په پېر کې لیدل کیږي.www.islamichistory.com

د وسلې استعمال یې زده کړ، په توره او نېزه وهلو کې یې مهارت ترلاسه کړ، تل به یې جسماني تمرین کاوه. په نړیوال سیاست به یې ژور نظر ساته او د خپل هېواد د طول او عرض دننه په پېښو به یې ځان پوره خبروه.

سلطان عبدالعزیز (د سلطان عبدالحمید کاکا) د اروپا دوره کوله، چې یو دولتي پلاوی هم ورسره موجود وه، په دې پلاوي (عثماني پلاوي) کې یو شخص چې عبدالحیمد نومېده هم شامل وه، چې د اروپایانو په مخکې په خپل ساده لباس او پاک سېرت سره ولاړ وه

دغه دوره ۱۸۶۷ ز کال د جون په ۲۱ مه پیل او د اگست په ۷ مه پای ته ورسېده، دغه عثماني پلاوي فرانسه، انگلستان، بیلجیم او اسټریا-هنگري دولتونه د نږدې ولیدل.

د دې اروپايي سیاحت نه سلطان عبدالحمید ډېرې تجربې ترلاسه کړې او وروسته يې د خپل حکومت په جریان کې ترې د گټې اخیستو کوښښ وکړ.

چې ځینې مهمې يې دادي:

۱- د اروپایانو اقتصادي طریقې، مختلف اخلاق او کلتوري بدلونونه.

۲- صنعتي او فوځي پرمختگونه، په ځانگړي ډول د جرمني او فرانسې ځمکني او د انگلستان بحري فوځي پرمختگونه.

۳- نړیواله سیاسي لوبه.

۴- په عثماني دولت باندې د اروپايي هېوادونو اغېز.(۸: ۴۵)

د تاریخ ترکيې لیکوالان د هغه د شخصیت په اړه لیکي:

ځینې مؤرخین هغه د یوه چالاک، مکار، بزدل او فریبکار شخص په توگه پېژني... او هغه د ترکيې په معاصر تاریخ کې تر ټولو یو جنجالي شخص دی.(۹: ۲۶۹)

وتلی ترکي مفکر او لیکوال فتح الله گولن د سلطان د شخصیت په اړه داسې لیکي:

د سلطان د حکومت پېر د فتنو او فساد پېر وه او هغه د ټولو په اتفاق ډېر ذهین، هوښیار او باتدبیره انسان وه... بلخوا زموږ ځینې غیر معتدل او بې ادبه خلک هغه ته د یوه بزدل شخص په توگه گوري.

هغه ظالم نه وه، بلکې د هغه په شخصیت کې چې کوم نظم او ضبط موجود وه، غوښتل يې، چې په ټولنه کې يې نافذ کړي. هغه غوښتل، چې ټولنه د زوال او شاتگ

نه وژغوري، یا ټولنې ته پرمختګ ورکړي او کنه وي؛ نو د نورې ابترۍ نه خو یې وژغوري. په دې وخت کې د سخت نظم او ضبط راوستل د وخت غوښتنه وه. سربېره پر دې هم زموږ ځینې تکړه او د احترام وړ ادیبان او شاعران په خپلو لیکنو او شعرونو کې د هغه په شخصیت نیوکه کوي؛ خو که چېرته هغوی د سلطنت د سقوط نه وروسته حالات مشاهده کړي؛ نو په خپلو غلطیو به پوه شي او ښښنه به وغواړي.

په ټولو عثماني واکمنو کې د فاتح وروسته سلطان عبدالحمید دی، چې په علومو او فنونو کې یې ستر خدمت کړی دی. پوهې او علومو ته د خدمت په برخه کې د هغه شخصیت د یوه نابغه حیثیت لري، په نوي ډول د مدرسو د جوړولو کار د سلطان عبدالحمید په وخت کې پیل شو.

سلطان عبدالحمید دومره زړه سواندی انسان وه، چې دغه زړه سواندتوب د هغه ذهني ناروغي ګرځېدلې وه، هغه د هېڅ انسان د وینې تویول نه غوښتل، همدا یې رحمت او شفقت وه.www.fgulen.com

هغه ترکي لیکوالان او سیاسي فعالین چې د نویو عثمانیانو او یا هم د ځوانو ترکانو د غورځنګونو غړي وه، هغوی ټول سلطان عبدالحمید ته په نېک نظر نه ګوري، په هغه نیوکه کوي او د پرمختګ دښمن یې ګڼي. د دواړو غورځنګونو غړي د لوېدیز د اخلاقو او کلتور نه اغېزمن شوي ول او غوښتل یې، چې په ترکیه کې په هماغه ډول اخلاقي سیستم، سیاسي نظام او نور لوېدیز قوانین پلي کړي – لکه وروسته چې بیا همداسې وشول - ؛ خو سلطان د هغوی د غوښتونو مخالفت کاوه. کېدای شي، چې د لوېدیز پلوو د غوښتنو سره د مخالفت لامل وي، چې ځینې کسان په سلطان باندې نیوکه کوي.

واک ته رسیدل یې

سلطان عبدالحمید د سلطان عبدالعزیز وراره دی، د سلطان عبدالعزیز د لرې کېدو او وژل کېدو وروسته یې وراره پنځم مراد په تخت کېناست، چې یوازې څو

میاشتې یې واکمني وکړه. وروسته د ځینو ناوړه حالاتو د لیدو او اورېدو په پایله کې لیونی شو او خپل عصبي توازن یې له لاسه ورکړ.

ډاکټر محمد صلابي د عبدالعزیز وروسته د پنځم مراد په اړه داسې لیکي:

کله چې نیمه شپه د خوبه راویښ کړل شو او د عبدالعزیز د لرې کېدو نه خبر شو؛ نو ویره پرې راغله، عقلي قوت یې ملګرتیا پرېښوده او بیا چې کله د حسن جرکسي د وژنې نه خبر شو؛ نو عصبي کمزوري ورته پېداشوه. کله چې مدحت پاشا په خپل لاس د جوړ شوي قانون اعلان کاوه؛ نو د پنځم مراد حالت نور هم خرابېده... تر دې چې بشپړ لیونی شو. په دې وخت کې شیخ الاسلام فتوا ورکړه، داسې چې، کله چې د مسلمانانو واکمن پوره لیونی وي؛ نو د امامت هدف له منځه ځي؛ نو ایا په دې وخت کې یې لرې کول صحیح دي او کنه؟ (بیا ځواب ورکوي) په دې وخت کې د امامت (خلافت) نه د هغه لرې کول صحیح دي.(۸: ۴۴۵-۴۶)

د خپل ورور مراد نه وروسته د پنجشنبې په ورځ د ۱۸۷۶ ز کال د اګست ۱۳ مه د هغه په لاس بیعت وشو، په دې وخت کې یې عمر ۳۴ کاله وه. د بیعت لپاره وزیران او د دولت نور ملکي او فوځي مشران د طوبقبو په سرای کې حاضر شول، په دې ډول د مختلفو ډلو د نمائندګانو لخوا هغه ته د خلافت مبارکي ورکړل شوه. د سلطنت په طول او عرض کې د توپونو سلامي ووهل شوه او جشنونه وشول.(۸:۴۵۱)

کله چې سلطان عبدالحمید واک ته ورسېد؛ نو ټول سلطنت د ستونزو سره مخ وه. د هغه دغه حالت د حضرت علي کرم الله وجهه د خلافت سره یو ډول ورته والی لري. د شلمې پېړۍ ستر مفکر بدیع الزمان نورسي ترکي لیکي: د هغه وخت د سترو فتنو د ختمولو لپاره د حضرت علي (ک) په شان یو شخصیت ته اړتیا وه او هغه (سلطان) په ډېرې ځوانمردۍ سره د هغه وخت د فتنو سره مقابله وکړه.

کله، چې هغه سلطان وټاکل شو؛ نو د خلافت حالات څه په دې ډول ول:

په تونس کې نا امني خپره شوې وه، فرانسویانو او ایټالویانو په مراکش کې لاسوهنې کولې او فتنې یې راپارولې. مصر کې یو ستره تبدیلي متوقع وه، عربان نا ارامه ول، لنډه دا چې که ترکیه په کومه نړیواله جګړه کې داخله شي؛ نو ضرور به ماته وخوري.

د کریټ د جزیرې حالات هم هماغه ډول ول، د هغه ځای فوځ او حاکمان د وضعې په حاکمولو ناکامه ښکارېدل؛ ځکه هلته غربیان د یوې خطرناکې بلا په توګه موجود ول او د وتو هېڅ اراده یې نه درلوده. په بالکانو کې روسیې ښکاره مداخله کوله اومخالفتونه او فتنې راپارولې. سلاویانو د بلغاریې اوسېدونکي تحریکول، چې د عثماني سلطنت نه ازادي واخلي.www.fgulen.com

واک ته د رسېدو وروسته یې مدحت پاشا یو ځل بیا د لومړي وزیر په توګه وټاکه.

لکه پاس چې مو ذکر کړل، سلطان د خپل لیوني ورور پنځم مراد وروسته خلیفه وټاکل شو. دی نږدې ۳۳ کاله د عثماني خلافت واکمن وه او په عثمانیانو کې دویم شخص دی، چې دومره اوږده واکمني کوي. په ۱۹۰۹ ز کال کې د ځوانو ترکانو د یوه پاڅون او نړیوالو توطیو په ملاتړ له واکه ګوښه کړای شو، چې وروسته به پرې په تفصیل سره خبره وکړو.

اساسي قانون

د سلطان عبدالحمید ثاني د واکمنۍ په لومړي کال اساسي قانون جوړ شو، مدحت پاشا چې لومړی وزیر وه، هغه یې په جوړولو کې ډېر کوښښ وکړ.

د مدحت پاشا په اړه ویل کیږي، چې هغه غوښتل، تر څو جمهوري نظام رامنځته کړي. تر دې چې د هغه د وفات وروسته هم همدا خبره کېده، چې هغه په ترکیه کې د یوه قانون لرونکي جمهوري نظام غوښتونکی او ملاتړی وه، دا خبره د یادولو وړ ده، چې د جمهوري نظام په موجودیت کې یې د پاچا د منصب او مقام په اهمیت

باندې زور اچوه. هغه د مراد (پنځم) د معزولی پر مهال مجلس ته ویلي وه، چې: دولت د پاچا پرته نشي چلېدای.

د دېسمبر په ۲۳-۱۸۷۶ ز کال ماسپښين نږدې يوه بجه د قانون د نافذولو اعلان وشو، د قوي باران د ورېدو سربېره زيات خلک موجود ول؛ خو سلطان نه وه، د ۱۰۱ توپونو د سلامۍ په وهلو سره د قانون د نافذولو اعلان وشو، خلکو خوښي ښکاره کړه او خپل کورونه يې روښانه کړل، په همدې ورځ ماښام ځوانانو جلوس وويسته، د سلطان زنده باد او مدحت پاشا زنده باد نعرې يې وهلې. د ديني مدرسو او فوځي ښوونځيو د زده کوونکو ګڼوالی د ليدو وه، د دېسمبر په ۲۴ مه د يوې ورځپاڼې سرليک په دې ډول وه:

پرون ورځ د ټول عثماني رعيت لپاره

د خوښۍ د پيلېدو ورځ وه

د هېواد په لر و بر کې خوښۍ ښکاره شوې؛ خو د سلطنت په غير مسلمو اقليتونو کې د بالکان د عوامو خوښي نه ليدل کېده، په رومانيه کې خو د قانون پر ضد لاريون وشو؛ ځکه دا خلک د جلا والي غوښتونکي ول، ارمن او يهودان په دې قانون باندې خوښ ول، په استنبول او ادريانيل کې پرتو يونانيانو هم خوښي ښکاره کړه او ښه راغلاست يې ورته ووايه.

د ۱۸۷۶ ز کال قانون ۱۲ برخې او ۱۱۹ مادې درلودې، چې د سلطان د حکومت کولو، د لومړي وزير د ټاکلو، د وزيرانو او شيخ الاسلام د ټاکلو، د نظامي افسرانو د ټاکلو، د جرګو د واکونو او نورو ذکر په کې شوی وه. (۹: ۲۹۱-۹۷)

سلطان عبدالحميد ثاني د ځينو کړيو په غوښتنه په ۱۹۰۸ ز کال کې يو ځل بيا اساسي قانون نافذ کړ؛ خو په ورپسې کال کې د فوځ يوې برخې د دې قانون د پلي کولو پر ضد د اسلام په نوم بغاوت وکړ، دوی په قسطنطينيه کې د يووالي او پرمختګ د ګوند ځينې غړي ووژل، په دې سره محمود شوکت پاشا راپاڅېده او

د نورو کتابونو لپاره: www.ketabton.com ته ورشئ

سلطان يې د اپریل په ۲۶ د شیخ الاسلام په فتوا له تخته کوز کړ او واک ځوانو ترکانو ته انتقال شو.

مدحت پاشا، فکر او کړنې يې

مدحت پاشا د ډېر وخت لپاره د عثماني ترکانو د لومړي وزیر په حیث دنده اجراء کړه، هغه د عبدالعزیز او پنځم مراد په لرې کولو کې ستر رول ولوبوه. د پنځم مراد د لرې کولو وروسته يې عبدالحمید د مفتي په فتوا واک ته ورسوه، سلطان عبدالحمید، مدحت پاشا يو ځل بیا د لومړي وزیر په توګه وټاکه.

مدحت پاشا په ترکیه کې د جمهوري نظام غوښتونکی وه، هغه غوښتل، چې د سلطان واکونه محدود کړي، په سلطان باندې يې اساسي قانون منظور کړ، هغه په ترکیه کې د یوه پارلماني حکومت نه، چې زیات واک ولري، ملاتړ کاوه.

دا چې مدحت پاشا څنګه شخص وه، مختلفو لیکوالانو يې په شخصیت باندې لیکل کړي دي. وتلی ترکي لیکوال فتح الله ګولن (په یوه مقاله کې) او ستر عرب مؤرخ ډاکټر محمد صلابي هغه د دونمه یهودانو د تحریک پټ غړی ګڼي او هم يې د عبدالعزیز په وژلو تورنوي.

ډاکټر محمد صلابي لیکي:

سلطان (عبدالحمید) مدحت پاشا لومړی وزیر وټاکه او د دېسمبر په ۲۳-۱۸۷۶ ز کال يې د یوه قانون اعلان وکړ، چې په کې يې د ښاري ازادیو ضمانت ورکړی وه.(۸: ۴۵۱)

فتح الله ګولن لیکي:

مدحت پاشا د دونمه (یهودانو) سره اړیکه درلوده، هغه سره د اروپا ملاتړ موجود وه او د فتنې د اور په تازه کولو کې يې رول لوبوه.

مدحت پاشا د خپلو ملګرو په ملاتړ د سلطان عبدالحميد کاکا سلطان عبدالعزيز وواژه او بيا يې د دې وژنې د پټولو لپاره دا دعوه وکړه، چې سلطان ځان وژنه کړې ده.www.fgulen.com

مدحت پاشا د دونمه يهودانو څخه وه. ماسوني مبغلينو په ختيځ او لوېديز کې د هغه د ښه توب لپاره تبليغ کاوه، چې هغه په عثماني امپراتورۍ کې د ازادۍ او اصلاح بيرغ لوړ کړی دی. سيکولرانو هغه ته د قانون د بابا نوم ورکړی وه، هغوی په ورځپاڼو، رسالو او جريدو کې د هغه لپاره ښه کمپاينونه کول، تر دې، چې هغه د عثماني سلطنت د لومړي وزير څوکۍ ته ورسېده، بيا يې د تخريب او سازشونو لړۍ شروع کړه. د ماسونيانو او يهوديانو ملاتړ ورسره مل وه، د حکومت د پرځولو لپاره يې د ماسونيانو د چلونو نه کار اخيست... مدحت پاشا د يهودي او ماسوني نړيوالو ډلو په مرسته د يوې ټولنې بنسټ کېښود، چې د (يووالي او پرمختګ) ټولنه نومېده... سلطان (عبدالحميد) چې کله د دې يهودي سازشونو نه خبر شو؛ نو هغه يې ژر ونيوه او تبعيد يې کړ.(۸: ۴۴۴)

مدحت پاشا به د شراب څښلو په محافلو کې د حکومت ټول مهم او پټ رازونه افشاء کول او په دويمه ورځ به دغه خبرې د استنبول د خلکو په خولو وې. يوه شپه يې خپل اراده (پلان) داسې ښکاره کړ، چې زه به ډېر ژر د عثماني دولت پر ځای د جمهوريت اعلان وکړم او په خپله به يې مشري کوم.

په مدحت پاشا باندې د سلطان عبدالعزيز د وژنې تور هم وه. سلطان عبدالحميد يو کميسون وګماره، چې د دې په اړه تحقيق وکړي، بيا يې تورن کسان محکمې ته وړاندې کړل، مدحت پاشا مجرم وپېژندل شو او په مرګ يې محکوم کړ؛ خو سلطان عبدالحميد مداخله وکړه او د هغه د مرګ جرم يې په ابدي حبس بدل کړ. مدحت پاشا يې حجاز ته تبعيد کړ، چېرته چې د فوځي بنديانو لپاره يو زندان موجود وه.

سلطان عبدالحميد د خپلو اسلافو په شان د خپلې واکمنۍ په اوږدو کې د خپلو اختياراتو نه استفاده کوله، مدحت پاشا لومړنی شخص وه، چې د هغه د اختياراتو په مقابل کې خنډ واقع کېده او هغه د دې قربانۍ لومړنی وزګوړی وګرځېده. هغه

پراخه اختیارات (واکونه) چې قانون سلطان ته ورکړي ول، لومړي وزیر (مدحت پاشا) غوښتل، چې هغه محدود کړي؛ ځکه په حکومتي چارو کې هغه دویم مقام درلود او د واکونو اصلي واک د سلطان سره وه.(۴۵۲:۸-۵۳)

د ترکیې او روسیې اړیکې او جګړه

۱- اړیکې

د عثماني ترکیې او روسیې تر منځ اړیکې د سلطان عبدالحمید د واکمنۍ په دوران کې تر ډېره خرابې وې؛ ځکه روسیې پخوا هم د عثماني ترکیې د لاس لاندې سیمو کې خلک د ترکي حکومت پر ضد بغاوت ته هڅول. روسیې غوښتل، چې دغه سیمې (د باسفورس ابنا، توره بحیره اود بالکانو سیمې) تر خپل واک لاندې راولي، هغوی یې د عثمانیانو پر ضد شورش ته هڅول او دا بهانه یې کوله، چې عثمانیان د هغه ځای د عیسوي اوسېدونکو سره ښه سلوک نه کوي او ازادي یې ترې اخیستې ده.

د دواړو هېوادونو تر منځ د کریمیا د جګړې د پیلېدو یو لامل هم همدا سیمې وې، د کریمیا جګړه (۱۸۵۳-۱۸۵۶ز پورې) چې د ترکیې او روسیې تر منځ پېښه شوه او وروسته په کې متحد فوځ (انګلستان او فرانسې) هم برخه واخیسته، انګلستان د روسیې په مقابل کې د ترکیې د ادعا ملاتړ وکړ؛ ځکه د ترکیې په ګټو کې د انګلستان ګټې نغښتې وې. دغه جګړه د روسیې په ماتې او د پاریس په کنفرانس سره پای ته ورسېده.

ډاکټر محمد صلابي لیکي:

روسیې د دیني، سیاسي او اقتصادي لاملونو په وجه غوښتل، چې ځان ګرمو اوبو ته ورسوي. لوی پطرس روسانو ته وصیت کړی وه: د عثمانیانو سره دې

تمدني کشمکش جاري وساتل شي، تر دې چې د هغوی نښه له دې نړۍ څخه ورکه شي.

روسيې په همدې نصحيت عمل وکړ. د سلطان عبدالحميد د واکمنۍ په پېر کې د بالکانو، يونان او د نورو عثماني سيمو خلکو د روسانو او اروپايانو په اشارو بغاوتونه وکړل.(۸:۴۶۰)

پروفيسر انصارالحسن ليکي:

په ۱۸۶۶ ز کال کې د کريټ د جزيرې اوسېدونکو د روسيې په غوښتنه د ترکانو پر ضد د بغاوت بيرغ پورته کړ، يونان يې هم ملاتړ وکړ، په دې سره د روسيې او يونان تر منځ د جګړې خطر رامنځته شو؛ خو اروپايي قومونو مداخله وکړه او په ۱۸۶۹ ز کال کې د کريټ جزيرې داخلي ازادي ترلاسه کړه. (۴: ۶۱۷)

يوازې د کريټ جزيره نه وه، چې روسانو يې ملاتړ کاوه او بغاوت ته يې هڅول، د سربيا، رومانيې، بلغاريې او نورو بالکاني هېوادونو د ازادۍ په تحريکونو کې هم روسيې مستقيم او غير مستقيم لاس درلود.

سيد محمد فضل الله بخاري ليکي:

د مرکزيت په پای ته رسولو سره په ختيځ او لوېديځ کې پروت (عثماني) سلطنت د سياسي يووالي څخه هره ورځ بې برخې کېده او په لرو پرتو سيمو کې غير مسلمانو اقليتونو د نورو په مټ ورانی پېل کړ.(۷: ۵۵)

۲- جګړه

د ترکيې او روسيې تر منځ پخوا هم ډېرې جګړې شوې وې، چې د جګړې مرکز به د بالکان هېوادونه ول. روسيې د پخوا څخه غوښتل، چې د بالکان هېوادونه د خپلې ولکې لاندې راولي. روسيې به د بالکان د هېوادونو عيسايي اوسېدونکي د عثماني ترکيې پر ضد جګړې ته هڅول.

پروفيسر انصارالحسن په تاريخ جديد يورپ کې د ترکيې او روسيې تر منځ د (۱۸۷۷ ز) کال د جګړې لاملونه په دې ډول ليکلي دي.

د ۱۸۷۶ ز کال په اګست کې د ترکيې د ولکې لاندې ولايتونو بوسنيا او هرزګونيا بغاوت وکړ، يو ترکي چارواکی يې وواژه او سربيا او مونټي نيګرو يې هم ملاتړ وکړ.

د ۱۸۷۶ ز کال په اپريل کې د بلغاريې خلکو د ترکانو پر ضد بغاوت وکړ او ترکان يې قتل عام کړل، ترکانو وځپل او هغوی يې باغيان اعلان کړل.

د ۱۸۷۶ ز کال په جون کې د مونټې نيګرو او سربيا خلکو د روسيې په اشاره د بوسنيا، هرزګونيا او بلغاريې د خلکو د ملاتړ لپاره د ترکيې پر ضد د جګړې اعلان وکړ، چې په دې سره حالات نور هم بحراني شول. په زرګونو روسي رضا کار د يوه روسي جنرال په مشرۍ سربيا ته ننوتل.(۴: ۶۱۸-۱۹)

د جګړې د مخنيوي لپاره د ځينو اروپايي هېوادونو لخوا ډېر کوښښونه وشول، مختلف کنفرانسونه راوغوښتل شول، د روسيې لخوا داسې وړانديزونه وشول، چې ترکانو ومنل؛ خو بيا هم د جګړې مخه ونه نيول شوه؛ ځکه روسيې به بيا څو داسې شرايط وړاندې کول، چې سلطان ته به د منلو نه ول، هماغه وه، چې ۱۸۷۷ ز کال د اپريل په ۲۴ روسيې د ترکيې پر ضد د جګړې اعلان وکړ.

ترکيه يو خوا او سربيا، بلغاريه، روسيه، اسټريا، بوسنيا، هرزګونيا او رومانيه بلخوا ول.

د جګړې احوال د ډاکټر محمد صلابي په کتاب کې داسې ليکل شوی.

رومانيه هم د روس ملګرې شوه، عثمانيانو د روسيې سره ډېر سخت جنګ وکړ، روسي فوځ د دانيوب د سيند نه تېر شو او د عثماني دولت ډېرې سيمې يې د خپلې ولکې لاندې راوستې، لکه تېره نو او نيقو لبلي، چې اوس د بلغاريه هېواد سيمې دي. په دې ډول روسيې مهمې سيمې ونيولې. روسي فوځ ته د ماتې ورکولو لپاره سلطان په خپل فوځ کې ځينې تغيرات راوستل، روسيې کوښښ وکړ، چې د

د نورو کتابونو لپاره: www.ketabton.com ته ورشئ

پليونا (Plevna) ښار ونيسي، دا بالکانو ته تلونکې مهمه بندرګاه وه؛ خو د عثماني فوځ تکړه سپه سالار عثمان پاشا روسي فوځ ته ماتې ورکړه او هغوی يې شا تګ ته اړ کړل. روسيې د خپل ډېر فوځ سره بيا حمله وکړه؛ خو بيا يې ماته وخوړه، د عثمان پاشا د تکړه والي په اړه سلطان يو ځانګړی فرمان صادر کړ، چې په کې يې د عثمان پاشا ډېره ستاينه کړې وه.

کله چې روسان د دغه تکړه مشر په مقابل کې ناکام شول؛ نو خپله پاليسي يې بدله کړه، د ښار محاصره يې پيل کړه او عثماني دفاعي فوځ ته يې د سامان د رسولو لاره يې بنده کړه، سربېره پر دې يې په ښار باندې حمله هم وکړه، چې روسي قيصر هم په کې شامل وه، د رومانيې امير چې يو لک فوځ يې درلوده د روسيې سره مرسته وکړه، په دې جګړه کې روسي فوځ برلاسی وه، د روسي فوځ ټوله شمېره دوه نيم لکه شوه، هغوی د دريو کرښو په جوړولو سره عثمانيان محاصره کړل؛ خو عثمانيانو د عثمان پاشا په مشرۍ ډېره سخته مقابله کوله، د عثمانيانو شمېر ۵۰ زره وه؛ خو ډېر جرأت او کمال يې وښود، هغوی نه يوازې دفاع کوله، بلکې د هغوی د حملو مخنيوی يې هم کاوه، د عثمانيانو په زړه کې همدا خبره تېرېده، چې يا به بريالي کېږو او محاصره به له منځه وړو او يا به ټول شهيدان شو او د الله تعالی رضا به ترلاسه کړو.

عثمانيانو د عثمان پاشا په مشرۍ حملې کولې، زيات فوځيان يې شهيدان شوي وه... خو بيا هم يې د روسانو لومړۍ محاصروي کرښه ماته کړه، دويمه يې هم ماته کړه، د دښمن ډېر توپونه يې لاس ته ورغلي وه... کله چې يې د دريمې کرښې د ماتولو کوښښ کاوه، مسلمان مشر په همدې وخت لږ کې ځه ټپي شو... هغه ښار ته د ننوتلو کوښښ کاوه؛ خو روسي فوځ ښار ته داخل شوی وه، دښمن د ځلور خواوو ځخه اورونه ورول، پای عثمانيان مجبور شول، چې تسليم شي. دا پېښه په ۱۸۷۷ ز کال کې رامنځته شوه او عثماني مشر (عثمان پاشا) هم وسله وغورځوله... عثمان پاشا يې په دېسمبر کې روس ته ولېږه.(۸: ۴۶۰-۶۱)

د پلیونا د ماتې وروسته د ترکي فوځ قوت کم شو، د ۱۸۷۸ ز کال د جنورۍ په ۲۰ روسي فوځ ادریا نیل ته ورسېد، په دې سره سلطان د سولې غوښتنه وکړه او د مارچ په ۳ مه یې د سان ستېفانو په تړون باندې لاسلیک وکړ.(۴: ۶۲۲)

د سان ستېفانو او برلین تړونونه

د سان ستېفانو تړون د سلطان عبدالحمید لخوا د روسانو سره لاسلیک شو، سلطان مجبور وه؛ ځکه چې روسان نور د سلطان پلازمېنې استنبول ته نږدې شوي وه او د ډاکټر صلابي د لیکنې له مخې د پلازمېنې نه یوازې پنځوس کیلومتره لرې وه.

ډاکټر صلابي لیکي.

روسي استازي له مخکې څخه لیکل شوي شرطونه راوړل او غوښتنه یې وکړه، چې دا باید لاسلیک شي، که چېرته یې لاسلیک نکړي؛ نو روسي فوځ به مخکې تګ شروع کړي او استنبول به ونیسي. عثماني دولت سره د لاسلیک پرته بله لاره نه وه. تړون لاندې مادې درلودې.

۱- توره بحیره سرحد وټاکل شو او ازاده یې اعلان کړه.

۲- سربیا ازاده (خودمختاره) اعلان شوه.

۳- بلغاریه هم ازاده اعلان شوه؛ خو سلطان ته به یو څه اندازه پیسې د باج په ډول ورکوي.

۴- د رومانوي دولت بشپړه ازادي.

۵- عثماني دولت به د ارمني، نصراني او سرکس قومونو بشپړه ساتنه کوي.

۶- عثماني دولت به د کریټ د جزیرې د نصرانیانو د حالت د ښه کولو لپاره اقدامات کوي.

۷- عثماني دولت به د جګړې ۲۵۰ میلیونه د سرو زور لېږې تاوان ورکوي، که روس وغواړي؛ نو د دې پیسو په بدل کې ځینې سیمې په خپله ولکه راوستی هم شي.

۸- باسفورس او دردا نیل به د جګړې او سولې په دواړو حالاتو کې روسي فوځ ته خلاصې وي.

۹- د بلغاریې مسلمان اوسېدونکي چې هر خوا وغواړي، هجرت کولای شي.

په دې تړون باندې د ۱۸۷۸ ز کال د مارچ په ۳ مه لاسلیک وشو، کله چې د عثماني دولت لخوا صفوت پاشا په دې تړون باندې لاسلیک کاوه؛ نو سترګې یې د اوښکو څخه ډکې وې، ښکاره ده، په دې تړون کې داسې شرطونه وه، چې د عثماني دولت د هلاکت سبب شول.(۸: ۴۶۲-۶۳)

د وتلي مؤرخ کیټل بي له نظره: دا تړون د روسیې لپاره یوه بې ساري بریا وه، روسیې د کریمیا په جګړه کې بایللی ذلت او رسوایي بېرته جبران کړه، بالکان یې په خپله ولکه کې راوسته، بلغاریه یې د خاورې برخه شوه او په توره بحیره کې یې بیا لاس وهنه پیل شوه.

د بالکان په هېوادونو کې د روسیې د نفوذ پراخېدل او توره بحیره په بشپړ ډول د روسیې لاس ته ورتلل، د انګلستان د ګټو سره په ټکر کې وه. د اتریش لپاره د روسیې د لاس لاندې د یوې سترې بلغاریې منځته راتګ د منلو نه وه... رومانیه هم د روسیې نه خفه وه؛ ځکه سربیا ترې روسیې اخیستې وه، د یونان سیمه (موناسټر) بلغاریې ته ورکړل شوې وه. اتریش او انګلستان تش لاس پاتې وه.

انګلستان په تړون باندې د دویم ځل غور (نظر ثاني) غوښتنه وکړه، انګلستان ویل، چې د ختیځ مسئله تل د اروپایي هېوادونو لخوا حل شوې ده، روسیه یې د حل کولو هېڅ حق نلري.(۴: ۶۲۳-۲۴)

خو، ډاکټر صلابي بیا په دې موضوع کې د انګلستان شاملول د سلطان عبدالحمید کار ګڼي، هغه لیکي:

د نورو کتابونو لپاره: www.ketabton.com ته ورشئ

سلطان اصلاً په جګړه کولو خوښ نه وه، هغه تړون تصدیق نه کړ او د لوړې سطحې ډیپلوماتیکې هلې ځلې یې پیل کړې، تر څو بریالی شو، چې انګلستان د ځان ملګری کړي، د دې لپاره یو بل کنفرانس جوړ شو، چې د برلین کنفرانس نومیږي. هدف ترې دا وه، چې یو خوا د سان سټیفانو د تړون اغیز کم کړي او بلخوا روسیه د انګلستان نه وویروي، تر څو روسیه جګړه ونکړي. دې کنفرانس عثماني دولت ته لږ ګټه وکړه او د مخکیني تړون په نسبت یې تاوان کم وه.(۸: ۴۶۳)

د سان سټیفانو په تړون باندې د دویم ځل غور کولو لپاره د ټولو اروپایي هېوادونو کنفرانس په برلین کې د جون په ۱۳-۱۸۷۸ ز کال کې پیل شو. بسمارک یې مشري کوله، چې د یوه ایماندار دلال دنده یې سرته ورسوله، د ډیزرائیلي په څېر یو چالاکه سیاستوال د انګلستان نمائنده وه، د دې کنفرانس موخه د ترکیې ښه والی غوښتل نه ول؛ بلکې د سان سټیفانو تړون د انګلستان او اسټریا د ګټو سره برابرول یې موخه وه، د جولایي په ۱۳ په دې تړون باندې لاسلیکونه وشول.(۴: ۶۲۴)

د برلین تړون د لاندې مادو په اساس لاسلیک شو.

۱- د بلغاریې خودمختاري ومنل شوه او حدود یې تغیر شول.

۲- د یونان سرحد د شمال خواته لږ پراخه کړل شو؛ خو په دې ټول پوهېدل، چې یونان په جګړه کې ښکېل نه وه او د سان سټیفانو د تړون پورې یې اړه نه درلوده.

۳- بوسنیا او هرزګونیا یې د اسټریا پورې ونښلول.

۴- بسارابیا یې د رومانیې نه جلا کړه او د روسیې پورې ونښلول شوه.

۵- سربیا او توره بحیره خودمختاره اعلان شوه.

۶- د جګړې تاوان، چې ۲۵۰ میلیونه د سرو زرو لیرې وه، په ترکیه پرېښودل شو.

۷- په عثماني دولت باندې دا ومنل شوه، چې په محکمو کې به د هر ډول مذهب او ملت لرونکو خلکو شاهدي مني.

۸- د کریټ په جزیره کې به د نصرانیانو د فلاح او ښه والي لپاره کار کیږي.

د جرمني بسمارک ځکه د دې کنفرانس د جوړېدو غوښتنه وکړه، چې د روسیې او انګلستان جګړه ټولې اروپا ته خپره نشي او د جرمني یووالي ته زیان ونه رسیږي، ځکه د چې د جرمني د یووالي لپاره ډېر کوښښ شوی وه. هغه (بسمارک) ستر هېوادونه دې کنفرانس ته راوغوښتل، تر څو د سان سټیفانو په تړون باندې بیا غور وکړي او د روسیې او ترکیې تر منځ د پیښ شوي جنګ د پایلو په اړه پرېکړه وکړي.(۸: ۴۶۴)

د انګلستان سره اړیکې

د انګلستان او عثماني ترکیې تر منځ اړیکې زیاتره وخت د انګلستان د ګټو پورې تړلې وې. انګلستان به زیاتره وخت د روسیې په مقابل کې د ترکیې د دریځ ملاتړ کاوه، تر دې چې د کریمیا په جګړه کې یې د ترکیې په ملاتړ جګړې ته ودانګل او روسیې ته یې ماتې ورکړه.

لکه مخکې چې مو ورته اشاره وکړه، د سان سټیفانو په تړون کې ترکیې ته ډېر زیان اوښتی وه، چې دغه زیان په بالکانو کې د انګلستان نفوذ هم تر پوښتنې لاندې راوستی وه، هماغه وه، چې انګلستان په دغه تړون باندې د بیا غور کولو غوښتنه وکړه او د برلین کنفرانس جوړ شو، په کومو سیمو کې چې ترکیې نفوذ درلود او په سان سټیفانو تړون کې روسیې ته پرېښودل شوې وې، د برلین کنفرانس نه وروسته د روسیې د نفوذ له ساحې ووتې او د انګلستان نفوذ په کې پیاوړی شو.

دا چې ولې انګلستان په ترکیه او شاوخوا سیمو (بالکان هېوادونو) کې د روسیې نفوذ نه خوښوه، په دې اړه پروفیسر انصارالحسن داسې لیکي:

انګلستان په ترکیه کې د روسیې اغېز نه خوښوه. انګلستان غوښتل، چې د روسیې په مقابل کې باید ترکیه د یوه خنډ په شکل شتون ولري؛ ځکه دا (خنډ) په لوی هند او د روم په بحیره کې د انګلستان د موجودیت لپاره ډېر مهم وه. د دانیال په دره او په قسطنطینیه باندې د ترکیې حاکمیت ځکه مهم وه، تر څو هند ته بحري تلونکې لاره په امن وي.(۴: ۳۷۳)

د فلسطین په اړه یې پالیسي

فلسطین د دویم راشد خلیفه په وخت کې د مسلمانانو لخوا فتحه شو. د صلیبي جګړو په اوږدو کې د لږ وخت لپاره صلیبي لښکرو ونیوه؛ خو بیا سلطان صلاح الدین ایوبي بېرته ازاد کړ او د خپلې ولکې لاندې یې راوست... په ۱۵۱۸ ز کال کې د حرمینو کلي ګاني عثماني سلطان لومړي سلیم ته وسپارل شوې او په مستقیم ډول د عثماني امپراتورۍ د واک لاندې راغلل. د څو پېړیو وروسته یهودانو یو ځل بیا د فلسطین د نیولو کوښښ پیل کړ.

یهودان په نړۍ کې تیت او پرک پراته وه، زیاتره یې په لوېدیز کې اوسېدل، دوی یو ځانګړی یهودي دولت نه درلود، هماغه وه، چې د ۱۹مې پېړۍ په اوږدو کې یې د یوه جلا او خپلواک یهودي دولت د جوړولو لپاره هڅې پیل کړې. فلسطین په دغه وخت کې د عثماني امپراتورۍ د ولکې لاندې وه. ماسوني یهودانو د لومړي ځل لپاره خپل نمائنده قره صو سلطان عبدالحمید ته ور ولېږه، چې د هغه نه د فلسطین د لاسته راوړلو غوښتنه وکړي، تر څو هلته یهودان د ځان لپاره مستقل دولت جوړ کړي؛ خو سلطان د هغه غوښتنه رد کړه.

عبدالله ناصح علوان په خپل کتاب کې سلطان ته د قره صو د ورتګ او د سلطان د ځواب په اړه داسې لیکي:

د یهودانو لومړنی اقدام داسې پیل شو، چې یهودیانو فلسطین ته د رسېدو او په هغه باندې د قابض کېدو طرحه یې جوړه کړه او په دې لړ کې یې لومړنی اقدام دا وکړ، چې د یهودو تر ټولو ستر بډای (قره صو) چې د ماسوني ګوند د مشرانو څخه

د نورو کتابونو لپاره: www.ketabton.com ته ورشئ

هم وه، سلطان عبدالحميد ته يې د استازي په توګه ور واستوه او سلطان ته د وروستلو دپاره يې واسطه (عارف بيګ) شو، کله چې قره صو د سلطان عبدالحيمد دربار ته ورغی؛ نو په صراحت سره يې ورته وويل، چې زه د ماسوني استازی يم، چې ستاسې عالي حضور ته را استول شوی يم او پينځه ميليونه طلايي لېرې مو ستاسې شخصي خزانې ته راوړي او سل ميليونه طلايي لېرې مو ستاسو بيت المال ته د بلا سوده پور په توګه درته راوړي، په شرط د دې چې موږ ته په فلسطين کې څه امتيازات راکړئ.

دا خبرې چې کله سلطان عبدالحميد واورېدلې، د مخ بڼه يې بدله شوه او د قهر او غوسې نښې يې په څېره کې ځرګندې شوې او هغه سړي ته چې دغه يهودي يې ور وستی وه، مخ ور واړوه او ورته يې وويل، چې: آيا ته پوهېږې، چې دغه خنزير څه غواړي؟ بيا يې قره صو ته مخ ور واړوه او په ډېر لوړ اواز او غضبناکه لهجه يې ورته وويل، چې: رانه ووزه اې سپکه او ذليله.(۱۱: ۱۳)

ډاکټر توفيق الواعي هم دې ته ورته کيسه کوي؛ خو هغه د عارف بيګ نوم کمال بک ليکلی دی، چې کېدای شي، موخه يې ترې هماغه عارف بيګ وي.

سلطان د قره صو غوښتنه رد کړه او هغه يې بېرته وشړه؛ خو يهودان په ارام نشول. په ۱۸۹۷ ز کال کې يې خپل مشهور سياستوال او ستر يهودي مفکر هرتزل بيا ور ولېږه، تر څو د سلطان نه بيا د فلسطين غوښتنه وکړي او هلته د ځان لپاره مستقل يهودي دولت جوړ کړي، د هرتزل سره يو يهودي ملا موسی ليفي هم ملګری وه؛ خو دا ځل هم سلطان د هرتزل غوښتنه رد کړه او نا هيلي يې ولېږه.

ډاکټر توفيق الواعي د هرتزل د غوښتنې په باره کې د سلطان عبدالحميد ځواب داسې ليکي:

.... سلطان په غصه شو او په چيغه سره يې وويل: د وطن ځمکې نه پلورل کيږي، هغه ملکونه چې د وينو په بدل کې تر لاسه شوي نه پلورل کيږي؛ مګر په هماغه ارزښت سره.

هرتزل د یاداشت په خپله کتابچه کې له سلطان عبدالحمید سره د ملاقات په ترڅ کې د هغه له خبرو دغه وینا نقل کړې، هغه لیکي: او ماته سلطان عبدالحمید نصحیت وکړ، چې په دغه لاره کې بل هېڅ قدم وانه خلم؛ ځکه دی نه غواړي، چې د فلسطین له یوې لوېشت ځمکې څخه تېر شي؛ ځکه هغه د ده ملکیت نه دی، بلکې هغه د هغه اسلامي امت ملکیت دی، چې د هغې لپاره یې جګړه کړې ده او د همدغې ځمکې خاورې یې د هغې د بچیانو په وینو لندې کړې دي. همدارنګه یې ماته نصیحت وکړ، چې: یهودان دې په میلیونونو پیسې وساتي (یانې زه یې نه غواړم) او ویې ویل: که یوه ورځ زما امپراتوري تجزیه شوه؛ نو تاسې به یې له پیسو پرته اخلئ؛ خو دا چې زه ژوندی وم؛ نو زما په بدن کې د چاړې کارول په ما باندې له دې څخه ډېر اسانه دي، چې زه فلسطین ووینم، چې زما له امپراتورۍ څخه جلا شوی دی او دا ناشونی کار دی.(۶: ۲۳۵-۲۳۶)

دا وه، د سلطان عبدالحمید ثاني پالیسي او نظر د فلسطین په اړه، چې درلوده یې، د هغه د واکمنۍ تر پایه پورې فلسطین د عثماني واکمنۍ د واک لاندې پاتې شو او په ډېره مېړانه یې د یهودي توطئو سره مقابله وکړه، فلسطین یې وساته؛ خو یهودو په ارامه پرېنښود، حکومت یې پرې چپه کړ، چې له ده وروسته یې وکولای شول، په اسانۍ سره فلسطین ترلاسه کړي.

پان اسلامیزم

اسلام د یوه دین په توګه د لومړي سره ټول مسلمانان اتحاد او یووالي ته رابللي دي، په دوی کې یې هر ډول نژادي، قومي، ژبني او نورې برترۍ منع ګرځولي دي او د برترۍ معیار یې ورته تقوا ټاکلی دی، چې د دې خبرې ذکر د قران شریف په ګڼو ایاتونو او د احادیثو په مبارکو کتابونو کې شوی دی.

د اسلام په پیل کې د راشده خلفاوو د خلافت پر مهال ټول مسلمانان د یوه خلیفه او امام د مشرۍ لاندې راټول ول. وروسته چې د اسلامي حکومت ساحه لویه او پراخه شوه؛ نو حکومتونه هم ډېر او مختلف شول، مسلمانان د ډېرو حکومتونو لرونکي شول. د ۱۷ مې، ۱۸ مې او ۱۹ مې زیږدي پېړیو په اوږدو کې غربیانو

د نورو کتابونو لپاره: www.ketabton.com ته ورشئ

وکولای شول، چې ځینې مسلمان هېوادونه ونیسي او په مستقیم یا غیر مستقیم ډول یې د خپل اغېز لاندې راولي.

عثمانیان چې د وسلو او مهماتو له پلوه کمزوري ول، نه یې شو کولای، چې د هغوی سره جګړې وکړي او خپلې دلاسه ورکړل شوې سیمې بېرته ونیسي؛ ځکه چې عثماني دولت ډېر کوچنی او کمزوری شوی وه، بلخوا د اسلامي نړۍ زیات شمېر مسلمان هېوادونه یا خپلواک وه او یا لکه د لوی هند په څېر د انګریزي ښکېلاک د ولکې لاندې ول. شمالي افریقا کې فرانسې یو شمېر سیمې لاندې کړې وې. خو، یوازې انګریز او فرانسه نه ول، چې عثماني خلافت ته یې ستونزې جوړولې او هېوادونه یې لاندې کول، بلکې روسیه هم د دې سترې لوبې وتلې لوبغاړې وه، روسیې په بالکانو کې د عثماني خلافت د واک لاندې سیمو کې خلک شورش ته هڅول، د عثمانیانو سره یې جګړې کولې او هڅه یې کوله، چې عثماني خلافت له منځه یوسي، د خلافت د له منځه وړلو فکر د ۱۸ مې ز پېړۍ په لومړیو د روسي لوی پطر لخوا د روسانو په غوږونو کې پو شوی وه. په همدې ډول روسانو د بخارا، سمرقند، ققفاز، افغانستان او شاوخوا نورو مسلمانو هېوادونو نیولو ته هم لاس ور اوږد کړی وه.

په ۱۹ مې او ورپسې پېړۍ کې یو شمېر مسلمان مفکرین رامنځته شول، چې د نړۍ ټول مسلمانان په ځانګړي ډول مشران یې اتحاد او یووالي ته رابلل، دوی یې د لوېدیز د استعمار د زیانونو نه ویرول او تأکید یې پرې کاوه، چې په خپلو کې سره یو شي، لاسونه سره ورکړي او د لوېدیز استعمار پر ضد یوه ځانګړې، قوي او خپلواکه سیاسي او نظامي ټلواله جوړه کړي. همدغه فکر ته د پان اسلامېزم نوم ورکړل شوی دی، چې مانا یې د مسلمانانو یووالی (اتحاد المسلمین) ده.

دا چې د دې فکر لومړی رامنځته کوونکی یا په اصطلاح مجدد څوک دی، په دې اړه ما دوه مختلف نظریات ولوستل.

د تاریخ ترکیې لیکوالان لیکي:

د نورو کتابونو لپاره: www.ketabton.com ته ورشئ

که د اسلامی نړۍ د سیاسي یووالي لپاره د لومړني کوښښ په اړه مالومات وکړل شي؛ نو هغه شاه ولي الله وه، چې په خپل کتاب (حجة الله البالغه) کې یې په ټولې اسلامي نړۍ باندې تأکید کړی، چې په یوې کړنلارې (منشور) سره راټول شي او د اسلام د لوړوالي لپاره کار وکړي.(۹: ۲۷۹)

خو، د معاصر نړیوال اسلامي خوځښت بنسټ ایښودونکی بې له شکه، چې افغان سید جمال الدین دی، د هغه د کوښښونو له امله وه، چې په اسلامي نړۍ کې یوه ویښتیا او د یووالي فکر رامنځته شو. د افغان سید سفرونه، تقریرونه، لیکنې او مبارزه وه، چې ختیځ یې د لوېدیز د استعمار او کلتوري یرغل نه خبر کړ، دا فکر یې ورکړ، چې د هغوی د اخلاقو او کلتور پر ځای د هغوی د سائنس او ټکنالوجۍ سره مینه وکړئ.

استاد مرتضی مطهري لیکي:

شک نشته، چې د وروستیو سلو کلو د خوځښتونو راخوټوونکی علامه سید جمال الدین افغاني وه، چې په اسلامي نړۍ کې یې راویښونه پیل کړه او د مسلمانانو ټولنیز دردونه یې په ځانکړې واقع بینۍ بیان او د سمونې لار یې وښوده.(۵: ۱۰)

کله، چې د اسلامي یووالي او نړیوال اسلامي فکر د رامنځته کېدو خبره کیږي؛ نو د افغان سید جمال الدین نوم یې په سر کې ذکر کیږي. هغه افغان سید وه، چې اسلامي فکر یې را ژوندی کړ، مسلمانان یې د لوېدیز د استعمار نه وویرول، هغوی ته یې ور وښوده، چې استعمار د مسلمانانو د وروسته پاتې والي اصلي لامل دی. مسلمانان یې په دې پوه کړل، چې مسلمانان باید د لوېدیز د اخلاقو او کلتور پر ځان د هغوی د سائنس او ټکنالوجۍ سره مینه ولري، د هغوی د کلتور او د ژوند د مادي فکر له خپلولو څخه ډډه وکړي.

محمد ابوریه لیکي:

یوائینی هدف چې سید یې په لاسته راوړلو کې ډېر زیار ویسته او په دغه لاره کې د ډېرو ستونزو سره مخ شو، هغه د اسلامي هېوادونو د خلکو د ژوند د سطحې

لوړول، یووالی د ورورولئ رامنځته کول او د مسلمانانو د برابریٔ لپاره کار کول وه.(۲: ۵۵)

ډاکټر محمد صلابي لیکي:

د سلطان عبدالحمید د حکومت په اوږدو کې په لومړي ځل د اسلامي یووالي فکر رامنځته شو او په ۱۸۷۶ ز کال کې چې سلطان عبدالحمید په تخت باندې کېناست؛ نو د یوه تحریک (خوځښت) بڼه یې خپله کړه، کله چې سلطان عبدالحمید لږ ارام شو او د غرب ځپلیو ذهنونو نه یې خلاصون ترلاسه کړ او واک یې په بشپړ ډول په لاس کې ونیوه؛ نو د اسلامي یووالي (پان اسلامېزم) د فکر په پلي کولو یې پیل وکړ.(۸: ۴۶۵)

سید جمال الدین افغان په ترکیه کې د اوسېدو پر مهال د لومړي ځل لپاره دغه فکر رامنځته کړ، چې مسلمانان باید د لوېدیز د استعمار او د روسیې د پراختیا غوښتنې پر وړاندې یوه قوي سیاسي او نظامي جبهه جوړه کړي. عثماني خلیفه لیدل، چې عثماني لویه امپراتوري یې د تجزیې د ستر خطر سره مخ ده؛ نو د افغان سید دغه نظر یې ومنه او د پلي کولو لپاره یې کوښښ پیل کړ، تر څو عثماني ستره امپراتوري د تجزیې څخه وساتي او هم د مسلمانانو د خلیفه نوم تر لاسه کړي.

ډاکټر شاه عبدالقیوم لیکي:

افغان سید چې له دغه نظر سره توافق درلود او د مسلمانانو تر منځ د اتحاد د رامنځته کولو هڅه یې کوله؛ نو په همدې خاطر کله، چې ترکیې ته راغی؛ نو د سلطان عبدالحمید په وړاندیز یې په هندوستان، افغانستان او مصر کې خپلو همفکرانو او دوستانو او همدا راز د عراق او ایران اهل تشیع علماوو ته پېغام ولېږه، تر څو د اسلام د خلیفه مقام ته د سلطان عبدالحمید د رسېدو لپاره لار هواره کړي او خپله همکاري ورسره وکړي (۱۸۹۲ ز).(۱۰: ۱۱۵)

سلطان عبدالحمید د پان اسلامېزم نظریه او فکر چې د افغان سید جمال الدین لخوا رامنځته شوی وه، خپل کړ او د هغه پواسطه یې غوښتل، چې عثماني اسلامي

د نورو کتابونو لپاره: www.ketabton.com ته ورشئ

امپراتوري د تجزيې څخه وژغوري، خپل ځان د ټولو مسلمانانو خليفه کړي او هم د دې نظريې په ملاتړ د روسيې د پراختيا غوښتنې او د انګليس او فرانسې استعماري سياست سره مبارزه وکړي؛ خو د سلطان دغه سپېڅلی ارمان د يهودي ماسوني ډلې او همفکرو په واسطه يې سرته رسېدو ته پرېښودل شو.

له واکه ګوښه کول او پاتې ژوند يې

سلطان عبدالحميد ثاني د عثماني خلافت ۳۴ م واکمن وه. د ده پر ضد د ځوانو ترکانو يو خوځښت د تېرې پېړۍ په اتيايمو او نوي يمو کلونو کې رامنځته شو، دوی د يووالي او پرمختګ په نوم يو ګوند هم درلوده، چې وتلي ليکوال، مفکرين، ژورنالستان او روشنفکران يې غړي وه. دوی د سلطان د واکونو کمول غوښتل، دوی غوښتل، چې يو ډول مشروطه سلطنت بايد رامنځته او د سلطان واکونه محدود کړل شي. د يووالي او پرمختګ ګوند د پخواني قانون پلي کول غوښتل او هم يې غوښتنه کوله، چې پارلمان ته بايد بيا د کار د پيلولو اجازه ورکړل شي.

ډېرو ليکوالانو او پوهانو دا خبره ثابته کړې ده، چې د دې خوځښت زياترو غړو د ماسوني يهودي خوځښت سره فکري يووالی درلوده، د هغوی په اشارو يې کارونه سرته رسول، د هغوی لپاره يې د سلطان پر ضد کودتا وکړه او له واکه يې ګوښه کړ.

د يووالي او پرمختګ د ګوند د خوځښت په تحريک کې د ماسوني يهودانو رول وتلي عرب مؤرخ دوکتور علي محمد صلابي هم ذکر کړی دی. هغه ليکي:

.... د سلطان خبر رسوونکې ادارې هغه د دې خوځښت نه خبر کړی وه او بشپړ مالومات يې ورکړي وه؛ خو اوس دا خوځښت ډېر پياوړی شوی وه او غړي يې په ولکه کې راوستل ډېر ستونزمن کار وه، د هغوی حوصلې ډېرې لوړې وې، هغوی د سلانيک، مناسترا او د سوسن د سيمو خلک چمتو کړي ول، چې د قانون د پلي کولو لپاره غږ لوړ کړي او هم پارلمان ته د کار د پيلولو د اجازې غوښتنه وکړي. دا پېښه د ۱۹۰۸ ز کال په جولايي کې رامنځته شوه. ډېر لاملونه شته، چې

د نورو کتابونو لپاره: www.ketabton.com ته ورشئ

ولې په دې وخت کې د يووالي او پرمختګ ګوند سلطان عبدالحمید له واکه ګوښه نه کړ؟ چې یو څو یې دلته لیکو.

۱- په ۱۹۰۸ ز کال کې د یووالي او پرمختګ د ګوند سره پوره قوت موجود نه وه.

۲- سلطان عبدالحمید د هغوی په اړه نرمه پالیسي خپله کړې وه، د هغوی د غوښتنو احترام یې وکړ او د قانون پلي کول یې اعلان کړل.

۳- عثماني قوم د سلطان سره ډېره مینه درلوده. د یووالي او پرمختګ د ګوند په کمېټه کې دا جرأت موجود نه وه، چې د فوځ دننه د سلطان پر ضد پروپاګند وکړي؛ ځکه فوځ د سلطان ډېر زیات احترام کاوه.

خو، وروسته د ۱۹۰۸ ز کال د اپرېل په میاشت کې ځوانو ترکانو د سلطان عبدالحمید ثاني پر ضد بغاوت پیل کړ او هغه یې د اپرېل په ۲۶ مه د شیخ الاسلام د فتوی په اساس له واکه ګوښه کړ.

نسیم احمد لیکي:

سلطان په ۱۹۰۸ ز کال کې بېرته د قانون د پلي کولو اعلان وکړ، د قانوني مجلس د احیاء کولو وروسته سلطان یو ځل بیا د قانون لغوه کولو فکر وکړ. په ۱۹۰۹ ز کال کې د حیدر پاشا لخوا د ریل ګاډي د پټلۍ د یوه ټرمینل د پرانستلو پر مهال د فوځ یوې برخې د شریعت په نوم د دې قانون پر ضد ودرېدل او په قسطنطینیه کې یې د یووالي او پرمختګ د ګوند څو غړي ووژل، په دې سره محمود شوکت پاشا د سلانیک نه فوځ راوسته، قسطنطیني ته راغی، باغیان یې وتکول او مشران یې ورته په دار وځړول، د شیخ الاسلام نه یې د سلطان د معزولی فتوا د ۱۹۰۹ ز کال د اپریل په ۲۶ راواخیسته او د قانوني مجلس (پارلمان) لخوا یې تائید کړه او سلطان یې له تخته کوز کړ، سلطان یې د یلدز د قصر نه سلانیک ته ولېږه او هلته یې په قصرالجیش کې نظربند کړ، چې وروسته د ۱۹۱۸ ز کال د فبرورۍ په ۱۱مه ومړ.(۳: ۱۰۵)

ځوان ترکان

لکه مخکې چې مو ورته اشاره وکړه، د یووالي او پرمختګ ګوند وکولای شول، چې سلطان عبدالحمید له سلطتنه کوز کړي او واک په خپل لاس کې ونیسي. ځوان ترکان د همدغه یووالي او پرمختګ د ګوند غړي ول، چې د ۱۹ مې پېړۍ په وروستیو کې یې لومړی پټ او وروسته په ښکاره ډول فعالیت کاوه. ډېری غړي یې د سلطان لخوا تبعید شوي او ځینې بندیان شوی هم وه.

ډاکټر محمد صلابي لیکي:

د نولسمې پېړۍ په نیمایي کې د عثماني قوم هغه ځوانان چې لیک او لوست یې کولای شو، د فرانسې د انقلاب د هغو افکارو نه، چې په پایله کې یې په فرانسه کې جمهوري نظام، قومیت او سیکولریزم په څېر افکار رامنځته شوي وه، ډېر اغېزمن شوي وه. دا خلک د ایټالیې د هغه قومي خوځښت نه هم اغېزمن شوي وه، چې مشري یې مازیني کوله... د ۱۸۶۵ ز کال په اوږدو کې د عثماني قوم دې لوستو خلکو د استنبول د یوې لرې پرتې سیمې بلګراد په یوه باغ کې په یوه موضوع باندې خبرې کولې.

دې خلکو چې په کومه موضوع باندې خبرې کولې، د سیاست سره یې اړیکه درلوده، کله چې دوی د بڼ څخه بهر راوتل؛ نو د یوې پټې ټولنې د جوړېدو پرېکړه یې کړې وه، هماغسې لکه په ۱۸۳۱ ز کال کې چې د ایټالیې مازیني یې اساس ایښی وه او موخه یې دا وه، چې د جمهوریت د بیرغ لاندې د ایټالیې یووالی رامنځته کړي. د ترکیې دې ځوانانو د خپلې ټولنې نوم (اتفاق الحمیت) کېښود، په دې ځوانانو کې هغه شاعر هم موجود وه، چې وروسته یې ډېر شهرت ترلاسه کړ (نامق کمال). دې خلکو فکر وکړ، چې لومړی کار باید دا وي، چې د ټولنې خلک باید د خپلو سیاسي حقوقو څخه خبر شي او چمتو شي، چې د لاسته راوړلو لپاره یې کوښښ وکړي. په دې ډول نصراني ټولنې، چې د عثماني دولت څخه یې د جلا والي غوښتنه کوله او نورو هېوادونو ته یې د مداخلې زمینه برابروله، د هغوی مخه به ونیول شي او د بهر نه د مرستو بهانه به یې هم پای ته ورسیږي. دې خلکو فکر کاوه،

هېواد چې د کومو حالاتو سره مخ دی، د دې حالاتو (خرابو حالاتو) څخه د وتو یوازینی لاره یې د جمهوري نظام منځته راوړل دي. (۸: ۴۹۷-۹۸)

ځوان ترکان څوک وه ؟ د تاریخ ترکیې لیکوالان دې پوښتنې ته داسې ځواب ورکوي.

ځوان ترکان تعلیم یافته، ذهین، سنجیده او وطنپرست وه، په هغوی کې فوځیان او ښاري خلک شامل ول، ځینو ځوانو ترکانو د اروپا سیاحت کړی وه او د هغوی د افکارو او قانون ژوره مطالعه یې کړې وه. هغه څه چې ورته ګټور او ښه ښکاره شوي وه، ترې أخذ یې کړل.(۹: ۳۰۴)

ابوالحسن علي ندوي د خپل مشهور کتاب (په اسلامي نړۍ کې د اسلام او لوېدیز والي کړکېچ) په یوه لمنلیک کې د خالده ادیب خانم (چې د دې خوځښت غړې وه) د کتاب په حواله د ځوانو ترکانو په اړه داسې لیکي:

د اتحاد او پرمختګ د مجلس ځوانان کم رتبه حکومتي مأمورین او یا پوځي افسران وو، په لومړي سر کې په هغوی کې یو کس هم داسې نه وه، چې غوره علمي پوهه یې لرلای او د تحلیل او تنقید پر وسیله د نوې او پخوانۍ زمانې په فرق پوه شي؛ خو دغه خلک له ملت سره ډېر نږدې او د هېواد اصلي اوسېدونکي وو، زیات شمېر په کې د مقدونیې اوسېدونکي وو، چې په واقعیت خوښونه او بې رحمۍ کې مشهور وو او د خپل مقصد د لاسته راوړلو لپاره تر هر څه تېریدای شو، ګواکې چې هغوی ډېر لوړ اهداف لرل او له همدې لامله یې هر ډول وسایل په اسانی سره استعمالول.(۱: ۶۶)

د ابراهیم افندي، نامق کمال، ضیاء ګوګ الپ، خالده ادیب خانم او نورو په څېر پوه او مفکر اشخاص په کې شامل ول، ابراهیم شناسي افندي د ځوانو ترکانو د خوځښت بنسټ ایښودونکی ګڼل کیږي. دوی ټول د لوېدیز د سیاسي، اقتصادي او ټولنیزو فلسفو او نظامونو نه اغېزمن شوي ول، دوی غوښتل، چې ترکیه باید د لوېدیز دغه سیاسي او ټولنیزې فلسفې په بشپړ ډول خپلې کړي.

د نورو کتابونو لپاره: www.ketabton.com ته ورشئ

ضیاء ګوک الپ (۱۸۷۵- ۱۹۲۴ ز) د یووالي او پرمختګ د ټولنې ستر مفکر او فعال غړی وه، دی د لوېدیز تمدن د بشپړ پلي کولو غوښتونکی وه.

ابوالحسن ندوي د ضیاء ګوک الپ د یوه لیکل شوي مضمون په حواله لیکي:

موږ به خامخا له دوو نه یوه لاره ټاکو، یا باید لوېدیز تمدن ومنو او یا باید د لوېدیز ځواکونو غلامني ومنو، موږ ته یوه خبره فیصله کول ضروري دي، پر موږ لازم دي، چې د خپلې ازادۍ لپاره پر لوېدیز تمدن خپل اقتدار قایم کړو.(۱: ۷۲)

ابوالحسن ندوي دا هم لیکلي، چې ضیاء ګوک الپ د اتاترک د واکمنۍ په لومړیو کې مړ شو، ولې د اتاترک په اصلاحاتو کې هغه څه موندل کیږي، چې ضیاء ګوک الپ یې غوښتنه کوله او د هغو غوښتنو په اړه یې لیکل کړي وه.

نامق کمال هم د ځوانو ترکانو وتلی شخص وه، دی یو معتدل ځوان ترکی بلل شوی دی.

ابوالحسن ندوي په خپل کتاب د نامق کمال په اړه وتلي لیکوال برنارډ لیویس نظر داسې لیکي:

د خپلې هېواد پالنې او ازاد خیالی سره سره نامق کمال ربښتونی او جذباتي مسلمان وه، د هغه په مضامینو کې چې د کوم مورني هېواد (ترکیې) یادونه راځي، که څه هم بنسټ یې د دلې یا فرقې په ځای سیمه ده؛ خو د هغه فکر په دې باب دومره سوچه اسلامي دی، لکه څنګه چې د عثماني سلطنت وه، هغه په خپل ټول ژوندانه کې د اسلامي ارزښتناکو عقایدو او روایتو پیرو وه، هغه زیاتره د خپلو ګوندونو پر مشرانو او قائدینو ډېر تند او تېز انتقاد کاوه، چې هغوی د پخوانیو اسلامي روایاتو په ساتلو کې ناکام شوي او له اروپا نه یې نوي افکار او ادارې وارد کړي دي.(۱: ۷۸)

که د ځوانو ترکانو د ټولو مخکښو نظریات په ژور ډول ولوستل شي؛ نو په خپلو کې سره لږ څه توپیر لري. لکه پورته چې ولیدل شول، د ضیاء ګوک الپ او نامق کمال د نظریاتو تر منځ هم ژور توپیر شتون لري.

د نورو کتابونو لپاره: www.ketabton.com ته ورشئ

ځينې ځوانو ترکانو غوښتل، چې د ترکيې ټول سياسي، اقتصادي او ټولنيز نظام بايد د لوېديز په ډول جوړ شي، زياترو يې د لوېديز تمدن د نړۍ د يوازيني تمدن په توګه قبول کړی وه او غوښتل يې چې ترکيه بايد په بشپړ ډول د لوېديز په ډول جوړه شي، خلافت بايد له منځه يوړل شي او د اسلامي نظام پر ځای دې جمهوري نظام رامنځته شي، دوی د ترکي نشلنېزم ملاتړي ول. خو داسې اشخاص هم په کې ول، چې د لوېديز د پرمختګونو سره يې مينه درلوده، د هغوی د سائنس او پرمختګونو د خپلولو او هېواد ته د راوړو غوښتنه يې کوله؛ خو د لوېديز د اخلاقو او کلتور پر ځای يې اسلامي اخلاقو ته ترجېح ورکوله، د لوېديز د سياسي نظام او اقتصادي نظام پر ځای يې اسلامي نظام غوښته، دې ډلې د اسلامي خلافت د پايښت غوښتنه کوله او نه يې غوښتل، چې خلافت له منځه لاړ شي او ترکيه په يوه کوچني هېواد باندې بدله شي. د ځوانو ترکانو د حکومت درې مشرانو په همدغه ډول حکومت وکړ او تر پايه پورې يې د عثماني اسلامي امپراتورۍ د ټوټې کېدو مخه ونيوله؛ خو د لومړۍ نړيوالې جګړې په پيلېدو سره د نړۍ نقشه بدله شوه.

د ځوانو ترکانو د حکومت او د لومړۍ نړيوالې جګړې په اوږدو کې همدغه دوه نظريې په ترکيه کې موجودې وې، چې پای پرې هغه څوک بريالي شول، چې د ترکي نشنلېزم غوښتنه يې کوله، هغوی د دې پر ځای چې عثماني امپراتوري قوي او پراخه کړي، هغه يې رنګه کړه او ترکيه يې د ډېرو هېوادونو د مشرۍ نه لاس په سر کړه.

اخیستلیکونه:

۱- ندوي، ابوالحسن علي، په اسلامي نړۍ کې د اسلام او لوېديز والي کړکېچ، ژباړن، فضل مولا لټون، خپروونکي د الهدی نشراتي اداره، ۱۳۷۲.

۲- ابوريه، محمد، د سيد جمال الدين ژوند او سياسي هڅې، ژباړن، عمران فضل، ګودر خپرونديه ټولنه، جلال اباد ۱۳۹۱.

۳- احمد، نسيم، حجاز ريلوی عثماني ترک اور شريف مکه، الفيصل ناشر، لاهور ۲۰۱۰ اکتوبر.

۴- انصارالحسن، پروفيسر، تاريخ جديد يورپ ۱۷۸۹-۱۹۹۷، خپروونکي افتخار بټ، دويم چاپ ۲۰۰۱.

۵- مطهري، استاد مرتضی، په وروستيو سلو کلو کې اسلامي خوځښتونو ته ځغلنده کتنه، خپرونکی؟ چاپ کال ۲۰۰۹.

۶- الواعي، ډاکټر توفيق ، يهودان... ژباړن، عبدالحکيم امل، ميوند خپرونديه ټولنه، پېښور، ۲۰۱۲.

۷- بخاري، سيد محمد فضل الله، لومړۍ نړيواله جګړه، ژباړن، زاهد خليلي، مومند خپرونديه ټولنه جلال اباد، ۱۳۹۲.

۸- صلابي، دوکتور علي محمد، سلطنت عثمانيه، ژباړن، علامه ظفر اقبال کليار، ضياء القران پبلي کيشنز، لاهور، اګست ۲۰۰۸.

۹- عبدالباري، دلبر خان، تاريخ ترکيه، ايورنيو بک پيلېس، لاهور، چاپ کال ؟.

۱۰- عبدالقيوم، ډاکټر شاه، سيد جمال الدين افغان شخصيت او افکار، ژباړن، سيد عبدالله پاچا، ميوند خپرندويه ټولنه، پېښور، ۲۰۰۸.

۱۱- علوان، عبدالله ناصح، نشنلېزم هم بايد وپېژنو، ژباړن، زمرک عابد، رفعت کتاب خپرولو ټولنه، ۲۰۰۵.

د نورو کتابونو لپاره: www.ketabton.com ته ورشئ

۱۲- عویس، دوکتور عبدالحلیم، د اسلامي تمدن مړاوې پاڼې، ژباړن، سلطان محمود صلاح، حکمت خپرندویه ټولنه، جلال اباد ۱۳۹۲.

۱۳- www.fgulen.com د وتلي ترکي لیکوال او مفکر فتح الله ګولن ویبپاڼه ده، چې د نړۍ په ډېرو ژبو د نوموړي لیکنې خپروي.

۱۴- www.islamichistory.com د پروفیسر ډاکټر نذیر احمد لیکل شوې رساله.